

IRÓK A TÖRTÉNELEMBEN

(LENGYEL JÓZSEF: VISEGRÁDI UTCA ÉS SINKÓ ERVIN: OPTIMISTÁK CÍMŰ MŰVÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA)

„Minden forma értékelése az életnek”¹

I.

Visegrádi utca kontra *Optimisták*. Mindenfajta összehasonlítás lényegi azonosságok és különbözőségek meglétét előfeltételezi. De összevethető-e két ennyire különböző mű? Hol vannak azok a közös esztétikai-poétikai fogódzók, amelyekre egy irodalomtörténeti vizsgálódás támaszkodhatna? Nincsenek ilyenek, hacsak a tisztán poétikai kategóriák területét elhagyva abból a lukácsi megállapításból nem indulunk ki, hogy „minden élmény bizonyos fokig már sub specie formae van átélve...”² Kiindulópontunk – egyelőre – az élmény, az élet.

A két író, Lengyel József és Sinkó Ervin életpályáján elgondolkodtató egyezéseket találunk. Töprengésre készítetnek ezek a kapcsolódások, hiszen e két rokon sorsú ember – néhány évet leszámítva – élete végéig nem tudott kezet nyújtani egymásnak, pedig életútjuk a regények keletkezéséig párhuzamosan, sőt a legfényesebb pillanatokban együtt halad.

Mindketten vidékről, középosztálybeli családból származnak. Sinkó csupán két évvel fiatalabb Lengyelnél. Gyermekkori élményeik hatására más-más mentalitást hordoznak magukkal. Lengyel dühös lázadó, a dac viszi a véres csütörtök munkástüntetésére és az expresszionisták körébe.³ Sinkóban a megalázás részvétet ébreszt a világ minden megalázottja iránt, a kizsároltság az összetartozás vágyát – ez viszi a szabadkai munkásotthonba, ez sarkallja a pesti utcákon ténferegve.⁴

1916-ban mindketten már nyomtatásban olvashatják verseiket. Lengyel 1915 végétől folyamatosan ír Kassák expresszionista folyóirataiba, Sinkónak kötetet jelenik meg 1916-ban. Emberformáló, lélekpróbáló élményük a világháború. Megérik bennük az elhatározás: „Nemcsak elmenekülni kell, hanem valamit tenni!”⁵

Sinkó 1918-ban szinte véletlenül keveredik a Mából

kivált forradalmár írók: Révai József, György Mátyás, Komját Aladár és Lengyel József közé, és csatlakozik Korvin Ottó vezetete illegális mozgalmukhoz, mely ekkor már a proletárdiktatúra előkészítésén munkálkodik. Sinkó és Lengyel ettől kezdve egyazon célért együtt dolgozik. A Tanácsköztársaság idején folytatott tevékenységük a történelem mérlegén azonos serpenyőben mérettetik meg: Révai, Lengyel és Sinkó a „legjobb” írók közé tartoznak, akik „elfordulnak a szépirodalomtól (...) de éppen forradalmi tevékenységük miatt”⁶

Az emigráció első állomása Bécs, ahol a világnézeti válságba kerülő Lengyel „konzekvens követője” Sinkó krisztianus nézeteinek.⁷ Lengyel krisztianus megtorpanása négy évig tart, 1924-ben visszalép a pártba. Útjaik ekkor végérvényesen szétválnak. Bár a világpolitikai helyzet Sinkót is arra készíti, hogy visszatérjen a mozgalomhoz, a hit életre szóló élménye marad. „A forradalmár hű maradt, közben, belül, az értelmiségi folyvást kételkedett.”⁸

A krízisből kilábalva mindkét író nekilát a Tanácsköztársaság alatt átélt élményei feldolgozásához. A *Visegrádi utca* és az *Optimisták* hasonló életrajzi helyzetben születnek, amennyiben a művekben egy évtized elteltével a közös tapasztalatokat és egyéni tetteket a történelem és a megszenvedett tudás egyszerre minősíti.

Lengyel József 1929-ben írja a *Visegrádi utcát* mintegy két hónap alatt. A mű 1932-ben lesz teljes Kun Béla előszavával. Sinkó Ervin 1931–34 között készíti el az *Optimistákat*. A művek magyarországi megjelenése több mint húsz évet várat magára.

Az irodalomtörténet még nem hozott ügyükben végleges ítéletet. Az értékelések széles skálán helyezkednek el. Sinkót hosszú-hosszú idő után a süllyesztőből vették elő, az *Optimisták* rehabilitálása, sőt világirodalmi rangra emelése ma is folyik. A *Visegrádi utca* is kalandos utat tett meg. E mű kevesek szerint „Sinkó Ervin *Optimisták*ja mellé nyugodt szívvel állítható”,⁹ míg a másik véglet szerint csupán „alapvető do-

1. LUKÁCS GYÖRGY: Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez. In: Ifjúkori művek. Magvető, 1977. 394.

2. Uo. 393.

3. LENGYEL JÓZSEF: *Visegrádi utca*. In: Elejétől végig. Magvető és Szépirodalmi, 1975. 1. és 2. fejezet.

4. SINKÓ ERVIN: Szemben a bíróval. Magvető, 1983. (Gondolkodó magyarak) 10 ff.

5. Elejétől végig. 25.

6. HAJDU TIBOR: A Magyar Tanácsköztársaság története. Kossuth, 1969. 405.

7. Elejétől végig. 204.

8. SÜKÖSD MIHÁLY: A paradicsom kapuja. Tanulmányok. Magvető, 1983. 107.

9. BODRI FÉRENC: Új elemek Lengyel József prózájában. In: Találkozások Lengyel Józseffel. Marcali, 1984. 29.

kumentum a magyar kommunáról, de ennél nem több".¹⁰

Ítélethirdetés nem célunk itt, mindössze – ha nem is egészen pártatlanul –, elégtételt szeretnénk nyújtani mindkét mostoha sorsú műnek.

II.

Lukács korai esztétikájához visszatérve: „A világnézet formái posztulátuma minden formának, tartalma tehát tulajdonképpen közönyös...”.¹¹ Lukács nem a világnézet milyenségét, hanem a formával való szerves együttélését hangsúlyozza. Másfelől: „A formának külön élményértéke van”.¹² Világnézet, élmény és forma maradandó, egységes egészé fonódnak össze az irodalmi műben. A műalkotás létmódja végső soron összetevőitől függ. Esetünkben: az azonos élmény (a proletárdiktatúra és az öt megelőző illetve utána következő politikai helyzet), a – majd látni fogjuk – némely fontos vonásában rokon, mégis alapjaiban eltérő világnézet gyökereiben más formát, regényt, illetve történelmi riportot hoz létre. Előbbi felosztásunk, itt látszik, korlátokat állít igazságtevő szándékunknak: hiszen a történelem megélése, az élmény maga is a – tágan értelmezett – világnézet függvénye.

Ezért van az, hogy „bizonyos világfelfogások egyáltalában nem férnek össze bizonyos formákkal” – alapítja meg Lukács.¹³ A *Visegrádi utca* időbeli szomszédságában, 1932-ben *Riport vagy ábrázolás* című tanulmányában éles határt húz a riport műfaja és az irodalmi mű létmódja közé. A riport – állítja – a valóság egy részletét ragadja meg, ezért az „összefolyamatokat” megmutató műalkotással tüntet fel valódi igazság gyanánt.¹⁴ A teljesség hiánya abból fakad, hogy a riport „mechanisztikus” egyoldalúsággal „túlhangsúlyozza” a tartalmat, az ábrázoló szubjektivitást a tudomány objektíviztikus módszerére cseréli fel.¹⁵

Önvallomásában Lengyel József is ír a tények bénító hatásáról, az alkotó alárendelt szerepéről a riportban, s vele szemben a konvencionális irodalmi műfajok magasabbrendűségéről, mert itt „sokkal mélyebb rétegekig juthat el az író”.¹⁶ De említ egy fontos lehetőséget is a riportról szólva: az író szemléletét és tudatát, „mely a kiválasztás útján hozza előtérbe az „igazat és valódit””.¹⁷

Tanulmányában Laczkó András is felhívja a figyelmet a *Visegrádi utcában* folytonosan megnyilvánuló szubjektivitásra.¹⁸ Valóban: az író jelenléte, értékelő

tudata szinte mindvégig érezhető a műben, hol a cselekvő alanyon, hol a sorok mögött rejtelkedő ironián keresztül. Ahol kitapinthatóvá válik, ott a *Visegrádi utca* átlépi a riport határait és legalábbis riportregénnyé nő. Legjobb lapjain az események mögé látó író tapasztalata és bölcsessége szembesül huszonéves énjének naivitásával, egyoldalúságaival és lelkesült-gével.

A forma problémája Sinkónál másképp mutatkozik, mint Lengyelnél: Lengyel választott műfaja épp-hogy súrolja az irodalom határait; Sinkó viszont nem saját műfaját választja, amikor regényt ír. Sinkó alapvetően lírikus alkat, de filozófiai műveltsége, lényegkereső, gondolkodó lény az esszé műfajában teljese-dik ki igazából.¹⁹

A *Visegrádi utcát* a történelmi szükségszerűség hívta életre. Lengyel saját vallomása szerint külső fel-szólításra írta meg olyan politikai helyzetben, amikor „az osztályharc élesedése elkövetkező nagy ösz-szecsapásokra figyelmeztetett”.²⁰ A történelmi riport írásakor tehát aktuális, pragmatikai szempontok ve-zérelték. Sinkót is a történelmi változás előérzete készíteti számvetésre – csak-hogy nála az aktualitás paradox megoldást eredményez. Egyfelől: szemléleti tisztázást nyújtó, rendteremtő esszé. Másfelől: re-gényt. Úgy látszik, az esszében a történelem ad vá-laszt arra a kérdésre, hogy lehetséges-e „keresztény-nek lenni evangéliumi értelemben, tudva, hogy a mai kapitalisztikus társadalom létfeltételei nem megvál-toztathatatlanok”.²¹ Az adott gyilkos társadalomból forradalmi erőszakon át visz a kivezető út – hangzik 1935-ben a felelet. A létösszegző esszé – *Szemben a bíróval* – megoldja a dilemmát. Sinkó azonban töp-rengőbb, nyughatatlanabb lélek annál, hogy végérvé-nyesnek és kizárólagosnak fogadjuk el ezt a lezárást. Hiszen a tét egész múltja, jövője, hite. Ezért regényt írt. Egy olyan regényt, ahol „saját etikai értékeinek és a forradalom együttes megvalósulásának lehetőségeit vizsgálja” – állapítja meg Kardos András.²²

III.

„Ma a politika (...) egy értelmes, az egész emberiségre kiterjedő akarat hordozója” – Vértés, azaz Lukács György felismerése nyomán Báti – Sinkó szavai egy nemzedék platformját fogalmazták meg.²³

A politika, illetve az ezt megelőző teória alkotja a két mű gondolati vázát. Más-más hangsúllyal szerepelnek azonban; eltérő jelentőségük befolyásolja a művek irodalmi jellegét.

10. SÜKÖSD MIHÁLY: Lengyel József-re emlékezve. Élet és Irodalom. 1985. március 23.
11. LUKÁCS: Ifjúkori művek. 394.
12. Uo. 413.
13. Uo. 397.
14. LUKÁCS GYÖRGY: Riport vagy ábrázolás. In: Művészet és társadalom. Gondolat, 1962. 134 ff.
15. Uo. 130.
16. LENGYEL JÓZSEF: Az őszinteség lépcsőin. Magvető, 1974. 424.

17. Uo.
18. LACZKÓ ANDRÁS: A Visegrádi utca és a történelem. In: Találkozások Lengyel Józseffel. 37.
19. SÜKÖSD: A paradicsom kapuja. 124 f.
20. Elejétől végig. 19.
21. Szemben a bíróval. 56.
22. KARDOS ANDRÁS: Júdás vagy Judit. In: Literatúra. 1980. 1.
23. SINKÓ ERVIN: Optimisták. Magvető, 1965. 298.

A *Visegrádi utca* a politikára mint gyakorlatra van beállítva. Tudatos egyértelműséggel és egyoldalúsággal tettekre összpontosít. Itt az egyén mint individuum önmaga számára sem fontos, értéke akciókészségétől függ. „A teljesítőképesség határát a kommunista számára az adta meg, hogy mennyit kívántak tőle. Utjaink számát a hívások száma határozta meg” – foglalja össze akkori hitvallását Lengyel.²⁴ A múltat valótlan figyelem mind az illegálitást, mind a proletárdiktatúra felidézésekor az akciók lebonyolítási technikájára irányul elsősorban. „Volt bennük forradalmi romantika, csak hogy ez a romantika a tárgyilagosság romantikája volt.”²⁵ Ez az *ars poetica* nemcsak az akkori forradalmárt, hanem az író is jellemzi. Az illegálitásban, ellenségek gyűréjében dolgozó emberre mindenhol veszély leselkedik – az író kezét kijózanító, olykor elidegenítő józanság vezeti. A letartóztatás, a gyűjtőfogházbeli körülmények mintha semmi megrázkódtatást nem keltenének benne. Lengyel ritkán árulja el érzéseit. (Például Kun Béla megkínzásáról értesülve.) A tolonckórházbeli állapotok leírásakor éppen személytelensége sejteti a felháborodást. „Az ember szenvedélyes, (...) indulatait az idő sem csillapítja, az író azonban szenttelen” – jellemzi Lengyel alkotói módszerét Major Ottó.²⁶

Másutt részletek – ajtók emlékképei és hangélmények: a mélységes csendbe hasító ajtócsapkodás, lánccsörgés – teszük teljessé az egész, a gyűjtőfogház nyomasztó légkörét. A hiányok jelentéspótló és -sűrítő alkalmazása a XX. századi novella nagymestereire, Babelre és Hemingwayre emlékeztet.

A tettek igenlésével ellentétben van a cselekvők tudafi kialakulatlansága a *Visegrádi utcában*. A forradalom 19-es hőseiben elválik egymástól politika és teória. A Korvin-csoport politikai pályafutása terrorista akciók megszervezésével és végrehajtásával indul. Az elméleti megalapozást forradalmi akarat és elszántság pótolja. „Akkor úgy félvállról intéztük el a marxizmust. Körülbelül így: jó, de elavult dolog. Én közben csak úgy hallomásból ismertem. (...) Mérnök- és zseniszocializmusunk, machi materializmusunk mögött azért még ott volt Szabó Ervin szindikálizmussal és pacifizmussal kevert, de mégis forradalmi vezetése. Mindent összetartó erő pedig ebben a zűrzavaros 'teóriában' az orosz példa volt.”²⁷

Ezzel az eszmei rendezetlenséggel összevág az énré rászűlő benyomások feldolgozási módja. Amikor nem valamilyen körülhatárolt terv végrehajtásáról van szó, hanem a történelmi változás felülkerekedik az egyéni, az író részletek felvillantásával, éles váltásokkal, gyorsan pergő képekkel – montázstechnikával – érzékelteti az egyén tehetetlenségét az események sodrával szemben. A vizualitáson alapuló filmtechnika egyébként is közel áll alkotói egyéniségéhez:

„... én inkább a szememmel figyelek, mint a fülemmel, a szemem élesebb is, mint a fülem, és azt hiszem, hogy inkább vizuális típus vagyok” – vallja.²⁸

Lengyel eszmei fejlődésében egy újabb – és a *Visegrádi utca* 19-es történetében végleges – fázisnak tekinthető a „marxista materializmus” elsajátítása, „teljes, minden jelenségre” való kiterjesztése.²⁹ A korábbi teóriazavar most ideológiai szűklátókörűségbe csap át. Lengyel fiatalembere heves, magabiztos ellenfele az „etikusoknak”. Az adott helyzetben ez azért súlyos hiba, mert a forradalom értelmiségi „vezérkarából” kiközösítve önmagát elveszti azt a történelmi távlatot és realitásérzékét, amellyel a Lukács-kör értékeli a napi eseményeket. Rosszul tájékozódik, derűlátása napi optimizmus. A bukás krónikájába ezért a történelmi tragédia mellé privát sértődöttség társul: „Az összeomlás váratlanul ért. Sem mint munkástanácsstagot, se mint a központi lap munkatársát, engem soha senki nem informált.”³⁰

Lengyel mindvégig tartja magát a bevezetőben kitűzött határokhoz: csak azokról a tényekről ír, amelyeknek közvetlen közelébe kerül. Ezek a határok azonban a műfaj korlátai. A hasznossági szempont, az eljövendő forradalom ügye megkívánja, hogy mindazokat a tanulságokat is levonja, melyeket az „etikusoktól” elszigetelt fiatalember 1919-ben még nem volt képes felismerni. A folyamatosan gördülő eseménysort ezért hosszabb-rövidebb, utólagos felismeréseket tartalmazó, didaktikus fejtegetések szakítják meg, amelyek – hősünk akkori szemléletbeli korlátai folytán – nem illeszkednek szervesen a mű világába.

Az *Optimistákban* a teóriáé a főszerep. A teória mindig a politikában nyeri el értelmét. Báti igyekszik mindenkor meggyőződése szerint cselekedni, nála a kettő ritkán válik szét a gyakorlatban. „Ő az az ember, akinek periódusokra oszlik az élete, minden újabb periódusával túlkompenzálja az előbbit.”³¹ Elve szerint való, hogy a frontról hazatérő munkások elé az oroszországi forradalmi elszántságot állítja példának, és az is, hogy – egy másik periódusában – az ellenforradalmár ludovikásoknak átnevelő szemináriumokat tart, hogy megelőzze a forradalmi törvényszék ítéletét.

Teória és politika összeütközése akkor válik elkerülhetetlenné az *Optimistákban*, amikor a teória történelmi valósággá lesz, megtestesül a politikai gyakorlatban. Báti a proletárdiktatúra agitátoraként alapvető magánemberi konfliktusokkal találkozik. Úgy látja, élet és halál magánemberi kérdésében a marxizmus forradalmi teóriája nem ad számára kielégítő választ. A teóriát kiegészíti az etikával. Mestere, Vértes-Lukács György tanítása szerint: „... csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki

24. Elejétől végig. 123.

25. Uo. 34.

26. MAJOR OTTÓ: Portrévázlat Lengyel Józsefről. In: Találkozások Lengyel Józseffel. 47.

27. Elejétől végig. 49 ff.

28. Az őszinteség lépcsőin. 209.

29. Elejétől végig. 177.

30. Uo. 215.

31. *Optimisták*. 239.

tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között nem szabad".³² Báti azonban nem tud megelégedni a bűn „etikai” igazolásával. Az etika végső konzekvenciájának, a „ne ölj” hittételének engedelmességre akarja utasítani a forradalmi erőszakot. Ezen a ponton az etikát fölcseréli a hittel. De arra is képtelen, hogy önnön ártatlansága védelmében háttal fordítson annak a politikának, amely a politika megszüntetését tűzte ki világtörténelmi céljául. „Ha választhatnánk!” – mondja Cinner Erzsébet.³³ Báti nem tud választani, ám dönt helyette a történelem.

A regényben a forradalmár és a hívő ember folytatja véget nem érő párbeszédét, de a kettős kötődés dilemmája alól a regényíró sem tudja kivonni magát. A regényforma az etikai én önvédelmi gesztusa.³⁴ Az író-hős konfliktusa regénytechnikai bravúrt hoz létre: a Kecskeméti játszódó fejezetben Sinkó megkettőzi önmagát. Ő a tolsztojánus Blaha, de ő a számonkérő forradalmár is. Bizonyára nem véletlen, hogy az utóbbi szerepét osztja Bátira. Ez azonban nem jelent végleges színváltást, hiszen Bati „dezertál” a következő fejezetben. Ezért látszik a befejezés Bati fejlődésében eszmei törésnek. Az előzőekben magáévá tett erkölcsi maxima után nem hangzanak hitelesen zárószavai, politikaüző eltökéltsége. Bati egész történetét meglepő fordulatok jellemzik, itt azonban az 1919-es Bati szájából egyértelműen az 1934-es Sinkó szavai szólnak.

Sinkó néhány más figura öntörvényű fejlődését is alárendeli saját belső konfliktusának. Kozma György és Janó bácsi ellentéte a kettős hitet testesíti meg. Kozma hirtelen lánggra lobbanó forradalmi lelkesedése távol áll a regénytől – figyelmeztet Kardos.³⁵ Tegyük hozzá: Janó bácsi „áttérése”, öngyilkossága az öreg lakáj egyéniségével nem fér össze.

A *Visegrádi utca* fő esztétikai fogyatéka, a történések sűrű atmoszférájától idegen elemző, didaktikus kommentárok jelenléte a teória hiányából, majd egyszóvalúságból ered, amelyet viszont – tegyük hozzá – Lengyel tudatosan, a *hitelesség* érdekében vállal 29-ben is, 56-ban is, amikor már jól látja és érzi a mű hiányait.³⁶

Az *Optimisták* hibái: a regény helyenkénti terjedőssége, egyes mellékalakok ideológiai fogantatása, a nem megnyugtató befejezés a teória bőségével, a kettős világnézet paradoxonával magyarázható. A regény így, fogyatékaival és erényeivel együtt adja tiszta tükrét szerzője nyughatatlan lényének.

Igazságtalanok lennének Lengyel Józseffel, ha művétől megtagadnánk az etikai kérdésfeltevés jelenvalóságát. A választás és ítékezés nehézsége Lengyel késői életművében, például az *Újra a kezdetben* válik igazán fontossá, de a *Visegrádi utca* fiatalemberét is foglalkoztatja a forradalmár-magatartás erköl-

csi megítélhetősége. Ez az ütközési felület közte és az „etikusok” közt: Lukács körét és az „etikus szöveget” határozottan elutasítja. Hogy a gyakorlatban mégsem kerültek el morális konfliktusok, az a muszájból „delektív” lett Korvin Ottóval folytatott párbeszédéből derül ki. A fiatalember jelenetbeli magatartása tökéletes értetlenségről tanúskodik. A tíz évvel idősebb szerző azonban már másképp viszonyul a szituációhoz. Ezt bizonyítja, hogy bár kommentár nélkül hagyja, megörökítésre méltónak ítéli az esetet.

Az általa szerkesztett *Ifjú Proletár* 1918. május 18-i számának vezércikke arról tanúskodik, hogy a Tanácsköztársaság alatt is szembesült erkölcsi kérdésekkel. „Mi tudjuk, hogy testvérharcot folytatunk és a proletár-szolidaritás szempontjából bünt követünk el... (...) Hogy mégis harcot viselünk saját testvéreink ellen (...), ez abból folyik, hogy a társadalmi folyamatokat nem az erkölcsi megfontolások irányítják” – olvashatjuk. Lengyel 1919-ben a forradalmiságot nem tekinti erkölcsi problémának. Úgy érzi, ez a „munkahipotézis” elengedhetetlen olyan időkben,³⁷ amikor „A cselekvésért való felelősséggel szemben ott áll a nem cselekvésért való felelősség”.³⁸ Liebknecht gondolata áthatja 19-es magatartását is. Ezen a ponton pedig – talán akarata ellenére is – egyetért Lukáccsal.

IV.

A *Visegrádi utca* és az *Optimisták* különbözősége végső soron az 1919-es Lengyel József és Bati–Sinkó másságának esztétikai lenyomata. Az írói indítékok megértésének szempontjából érdekes megfigyelni, hogyan ábrázolják önmagukat a szerzők.

Mindketten megértő, de kisebb-nagyobb mértékben távolságtartó kritikával szemlélik egykori énjüket. Lényeges különbség viszont, hogy Lengyel első személyben, Sinkó pedig harmadik személyben szerepelteti hőst. Még a nagyobb írói közvetlenség a mű dokumentum-jellegét erősíti, Sinkó módszere a fikcionalitásnak enged nagyobb teret.

Az önbírálat túlnyomó részt irónián keresztül érvényesül a művekben. A *Visegrádi utcában* a Tanácsköztársaság eseménytörténetétől kezdve szaporodnak az önkritikus hangok. Itt az írói látásmód szinte teljes egészében iróniába vált át. Az író főleg az egykori én problémátlanságát, naiv optimizmusát marasztalja el. Öngúny érezhető magabiztos kijelentései, korlátolt szemléletmódja mögött, például a proletárdiktatúrára telepedő „átmeneti” nehézségek felbecsülésében. De jelképes lesz az az önhibáján kívüli tény is, hogy a forradalmak győzelmét mindkétszer átalussza.

Másutt az író véleménye a többi szereplő viselkedéséből és beszédstílusából derül ki. László Jenő pél-

32. LUKÁCS GYÖRGY: Taktika és etika. In: Utam Marxhoz. Magvető, 1971. 197.

33. *Optimisták*. 759.

34. KARDOS.

35. Uo.

36. Elejétől végig. 19.

37. Uo. 42.

38. Uo. 222.

dául így beszél az otthonbeli botrány után a fiatal-emberrel. „Te taknyos, mit hadonászol te revolverrel?”³⁹ Amikor azonban súlyos politikai hibát követ el, például Cserny visszautasításával, az író leveti az írónia álcáját és tárgyilagosan elemez. Lengyel nem mentegeti magát: 56-os korrekciói mások jóhírére állítják helyre. Az 1919-es fiatalembert nem felmenteni, hanem megérteni akarja. Báti ábrázolása némileg eltérő. Onirónia csak az induló, még teljesen kialakulatlan Báti félszeg próbálkozásait kíséri.

Amíg Báti „problémázásai” elméleti síkon maradnak és nem a gyakorlati szükségszerűség hívja ki őket, „entellektüel” pózoknak hatnak: Az igazi forradalmár példáját követve a fiú ki akar ölni magából minden érzelmességet, a „ködös, álmodozó esztétát”. Hosszú monológjaiban furcsán keveredik a pátoz és a versidézet lelkesedéstől fűtött mondatfoszlányokkal.

Az önelemzés másik módja a regényben a perspektívaváltás. Amikor az író az ultrabalos Sári vagy a megrögzött kispolgár, Eisinger szemével látatja Bátit, elsősorban persze a nyilatkozót jellemzi, de árnyalja Bátiról kialakított képünket is.

A *Visegrádi utcával* ellentétben a forradalom elősöpri az íróniát az *Optimistákban*, legalábbis a főhős alakjában. Az erkölcsi konfliktus a regény második részében túlságosan mély, fájdalmas és jelenvaló ahhoz, semhogy az író elnéző mosollyal, érvényesen ítélkezhetne alteregója fölött.

Míg az *Optimistákban* nyilvánvaló az író–főhős azonosulása illetve centrális jelentősége, a *Visegrádi utcában* az elbeszélő *tudati* jelenléte dominál: itt széles történelmi körkép bemutatása a cél, az író–hős csak a „forradalom altisztjeként” lép fel. Mindkét író gazdag szereplőgárdát vonultat fel. A mellékalakok beállítására eltérő.

A *Visegrádi utca* a forradalom kulcsfiguráin kívül egy-egy pillanatra „névtelen” hősoket is rivaldafénybe állít. Míg a történelem fő alakjai inkább csak statisztálnak a színen, ezeket a figurákat egy-egy fejezetben *sorsukban* ragadja meg: nemcsak külsejüket írja le részletesen, hanem elmeséli egész – többnyire tragikusan végződő – életútjukat is. A jelenben mintegy véletlenül felbukkanó és a történelem köztemtőjében eltűnő Nyisztor György, Filipescu, Mosolygó Antal, Mészáros Gábor így történelmi távlatból kap utólagos elégtételt.

Humoros figurák, anekdotikus jelenetek is élénkítik a tablót. A megjelenítés gyakori eszköze a mozgalmi zsargon; Möglössz elvtárs kétes értékű népbiztosi működését pedig zamatos „köcskeméti” tájszó-lása festi alá.

Az *Optimistákban* „középképben” ábrázolt szereplők általában fiktív figurák. Szélsőséges típusok tartoznak ide: az öntudatra ébredő proletariátus képviselője, Kozma György és az anti-forradalmár, örök kispolgár Eisinger Dénes. Sinkó a két figura megjele-

nítésekor más-más írói fogással él. A magába roskadt Kozma lelki felépülését tettein keresztül sejteti, gondolataiból, érzéseiből nem árul el semmit. Rózsi eszmélődését a gyermeki gondolatvilágba helyezkedve mutatja be. A legsikerültebb figurát, Dénes urat is perspektívaváltással kelti életre. Dénes úr hosszú monológjai, harmadik személyű „nyugtalan elmélkedései” a világmegváltó terveket forgató fiatalság és a zajló történelem reménytelen és tragikomikus ellenpólusai.

V.

Végül Tverdota György összehasonlító tanulmányának gondolatmenetét követve szóljunk a történelmi háttér ábrázolásáról.⁴⁰

Bár a *Visegrádi utca* és az *Optimisták* alapvetően más-milyen szemzőgből és módszerrel idézik meg a kort, a történelmi anyag feldolgozásában és értékelésében azonosságokat találunk. Mindkét műben a Tanácsköztársaságot mint a történet tetőpontját hosszú előkészítő szakasz előzi meg, és a művek a fehérterrorral zárulnak. Az eseménysornak vannak közös csomópontjai: a kommün kikiáltása, a monitorok lázadása; közös helyszínei: a szovjetház, a *Visegrádi utca*. De vannak mélyebb, közérzetbeli rokon vonások is. A Tanácsköztársaság kikiáltását az író – hősoek értetlenséggel fogadják, pedig aktivistái a mozgalomnak. A hirtelen jött, túl könnyű győzelem nem ragadtatja őket önfeledt lelkesedésre. Bizalmatlanságuk, mint később kiderült, a helyzet ösztönösen reális értékelése.

Ahogy az eddigiekből kitűnik, a történelemábrázolás különbözősége abból származik, hogy míg Lengyel a választott műfajból adódóan az eseménytörténet és a politikai gyakorlat hiteles ábrázolását tartja feladatának, Sinkó a történelmet az egyén lelkiismereti önvizsgálatának színhelyéül jeleníti meg. Közös a történelmi felelősségvállalás gesztusa. Ezért az események fő alakjait például általában hasonlóan értékelik. Kunról, Szamuelyről, Korvin Ottóról egyformán tisztelettel, elismeréssel szólnak. Érdekes „szerepcse-re”, hogy Kun és Korvin politikusi portréját éppen Lengyel színesíti egy-egy magánemberi vonással.⁴¹

A közös figurák közül még Révai és Lukács alakját kell kiemelni. Sinkó mindkettőt fiktív névvel látja el, feltehetően magánjellegű kötődésének leplezésére. Lányi-Révai József akár összekötő híd is lehetett volna a két író között, hiszen a művekben vallomásuk szerint mindketten igen közel érezték magukhoz a tiszta, okos fiatalembert. Sinkó feltűnő melegséggel emlekezik meg róla. A regényben fontos szerepe van abban, hogy Báti eljut Vértes-Lukács etikai nézeteinek megismeréséhez. Révai és Lukács szoros kapcsolatát Lengyel is említi; akkor szakít Révaival, amikor az az „etikusokhoz” csatlakozik. A visszatekintő író szikár

39. Uo. 210.

40. TVERDOTA GYÖRGY: Azonosságok és eltérések a Tanácsköztársaság ábrázolásában. Könyvtáros. 1979. 2.

41. Elejétől végig. Lenin a szikratávírónál c. fejezet.

mondatain mindenütt átdereng az irónia, ha 19-es énje politikai túlbuzgóságairól tudósít. Az „etikusszósról” azonban 29-ben is gúnyos hangnemből nyilatkozik. A „probléma” és Lukács György irányában a sokat tapasztalt és szenvedett ember 1956-os kiegészítő megjegyzései és Lukács halálakor készült naplófeljegyzése szerint később megenyhült.⁴² Sinkóval szemben engesztelhetetlen marad. Karikatúrisztikusan elnagyolt, szélsőségeket kimerevítő portréján negyven év múlva sem változtat semmit. A személyes el-lenszenven felülmúló korrektségére vall azonban, hogy nem mulasztja el Sinkó „káros” befolyásának felbecsülésekor a kortársak enyhítő véleményét említeni. Magánemberi kérlelhetetlenségét mutatja viszont, ahogy a „tények” súlyához ragaszkodik.⁴³

Sinkó az *Egy regény regényében* törleszt. Az *Optimistákban* még igyekszik tárgyilagos maradni. Lengyel alteregóját, Sarkadit mint nyegle, pökhendi, tekintélyromboló, száraz humorú fiatalembert mutatja meg. Alkati idegenségük ellenére az *Optimistákban* többször találkoznak útjaik és érzéseik. A közös tennivaló hozza őket össze. A kommunisták önkéntes visszavonulásakor Bátinak „a nyurga Sarkadi mint saját tükörképe jelent meg hetyke rosszmájúságával”.⁴⁴ Szimbolikusnak tekinthető az a jelenet, amelyben a dunai monitorok lázadásakor együtt védik a szovjetházat. A „ne ölj!” hitében élő Bádi, már a kecskeméti epizód után a kétségbeesés lázától hevülő Sarkadi kezébe nyomja revolverét, akinek „szemében egyetlen mozdulatlan könny égett”.⁴⁵

Bádi agyában még átvillan, hogy „ölni nem szabad, a gyűlölet és emberkéz ontotta embervér már bűzhödtté teszi a föld levegőjét, magatokhoz, magatokhoz legyetek végre irgalommal, elég már”⁴⁶ – de a forradalom nem kopogtat. A morális aggályt félrelöki az ösztönös cselekvés; Bádi karabéllyal a vállán hamarosan a szovjetházat őrzi elvtársaival együtt.

Az *Optimistákban* tanítómesterként ábrázolt Lukács Sarkadi forradalmi elszántságát az „anarchista” jelzővel jellemzi, de Bádi félreállítását sem becsüli többre, hiszen „dezertálásnak” minősíti.

Mi nem történelmi ítélethozatalra vonultunk vissza. A művek alapján csak önmagukhoz mérhetjük tetteiket. A két mű egy-egy más alapról induló, eredeti elhatározásában illetve szüntelen kételkedésében konzekvens fejlődés tükré. Ez a halálig tartó hűség teszi, hogy íróik nem találkozhattak később.

F. BOGNÁR ZSUZSA

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Sinkó Ervin: *Optimisták*. Magvető, 1965.
 Szemben a bíróval. Magvető, 1983.
 (Gondolkodó magyarok)
 Lengyel József: *Visegrádi utca*. In: *Elejétől végig*. Magvető és Szépirodalmi, 1975.
 Az őszinteség lépcsőin. Magvető, 1974.
 Szabó József: *Lengyel József alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi, 1966.
 Sükösd Mihály: *A paradicsom kapuja*. Tanulmányok. Magvető, 1983.
 Lengyel Józsefre emlékezve. *Élet és Irodalom*, 1985. március 23.
 József Farkas: *Etika és forradalom kérdése az újabb magyar irodalomban*. *Literatúra*. 1981. 1–2. szám.
 Tverdota György: *Azonosságok és eltérések a Tanácsköztársaság ábrázolásában*. *Könyvtáros*. 1979. 2. szám.
 Bosnyák István: *Egy „nagyvilági” életmű „vidéki” kötődése*. *Forrás*. 1977. 5–6. szám.
 Romsics Ignác: *Dokumentumok Sinkó Ervin kecskeméti városparancsnokságának történetéhez*. *Forrás*. 1977. 5–6. szám.
 Kardos András: *Júdás vagy Judit*. *Literatúra*. 1980. 1. szám.
 A *Találkozások Lengyel Józseffel* c. kötetből:
 Bodri Ferenc: *Új elemek Lengyel József prózájában*.
 József Farkas: *Lengyel József helye a magyar szocialista irodalomban*.
 Laczkó András: *A Visegrádi utca és a történelem*.
 Major Ottó: *Portrévázlat Lengyel Józsefről*. *Marcali*, 1984.
 Lukács György: *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez*. In: *Ifjúkori művek*. Magvető, 1977.
Taktika és etika. In: *Utam Marxhoz*. Magvető, 1971.
Riport vagy ábrázolás. In: *Művészet és társadalom*. Gondolat, 1962.
 Hajdú Tibor: *A Magyar Tanácsköztársaság története*. *Kosuth*, 1969.

42. *Találkozások Lengyel Józseffel*. 51.

43. Sinkó kecskeméti működéséhez: BOSNYÁK ISTVÁN: *Egy „nagyvilági” életmű „vidéki” kötődése*, ill.: ROMSICS IGNÁC: *Dokumentumok Sinkó Ervin kecskeméti városparancsnokságának történetéhez*. In: *Forrás*. 1977. 5–6.

44. *Optimisták*. 643.

45. Uo. 768.

46. Uo. 769.

ZSUZSA F. BOGNÁR: DICHTER IN DER GESCHICHTE

(VERGLEICHENDE ANALYSE VON DEN WERKEN JÓZSEF LENGYEL: VISEGRÁDI STRASSE UND ERVIN SINKÓ: OPTIMISTEN)

Vom Verfasser wird untersucht, wie sich das gemeinsame Erlebnis in ganz andere Eigentümlichkeiten aufweisenden Werken widerspiegelt. Ervin Sinkó und József Lengyel waren während der Räterepublik junge zeitgenössische Schriftsteller. Sie kannten einander gut, beide arbeiteten bei der Führung der Revolution. Ihr Lebenslauf war auch in den 20-er Jahren in vieler Hinsicht ähnlich.

Der Roman *Optimisten* wurde in der zeitlichen Nachbarschaft der *Visegrádi Strasse* geschrieben. Das Weltbild der Werke ist jedoch grundsätzlich anders. Dessen Ursache ist, dass die Schriftsteller-

Helden jeweils auf andere Weise den geschichtlichen Augenblick erlebten, der auch in der Entwicklung des Privatmenschen eine schicksalsbestimmende Tatsache darstellt. Im Mittelpunkt der Untersuchung steht die Gestaltung der Betrachtungsweise des Individuums, aber der Verfasser versucht dadurch auch die Möglichkeiten und Verantwortung des Einzelnen in der Geschichte zu deuten. Er ruft sowohl bei der Klärung des Ästhetischen als auch des Weltanschaulichen die ästhetischen und ethischen Werke des frühen Lukács zur Hilfe.

ЖУЖА Ф. БОГНАР: ПИСАТЕЛИ В ИСТОРИИ
(СОПОСТАВЛЕНИЕ РОМАНОВ ЙОЖЕФА ЛЕНДЕЛЯ
„ВЫШЕГРАДСКАЯ УЛИЦА“ И ЭРВИНА ШИНКО „ОПТИМИСТЫ“)

Автор исследует вопрос о том, каким образом одни и те же впечатления отражаются в литературных произведениях, относящихся к различным эстетическим категориям. В период Венгерской Советской Республики 1919 года Эрвин Шинко и Йожеф Лендель относились к числу начинающих писателей. Они были знакомы друг с другом, оба работали в руководящих революционных органах. Судьбы их во многом совпадали и в 20-е годы.

„Оптимисты“ и „Вышеградская улица“ написаны примерно в одно время. Однако внутренний мир двух произведений в корне отличен. Причина

этого заключается в том, что герои писателя-романиста совершенно иначе переживают те исторические события, которые являлись решающими и для реальных людей. Основное внимание в исследовании направлено на определение того, каким образом происходит формирование мировоззрения личности, но автор при этом пытается проанализировать возможности личности и ее ответственность в истории. Для определения как эстетических, так и мировоззренческих аспектов автор привлекает ранние произведения Дьердя Лукача, посвященные эстетическим и этическим проблемам.

ZSUZSA F. BOGNÁR: VERKISTOJ EN LA HISTORIO
(Komparo de la verkoj József Lengyel: Strato Visegrádi
kaj Ervin Sinkó: Optimistoj)

La aŭtorino esploras, ke la komunaj travivaĵoj kiel aperas en literaturaj verkoj kun plene diversaj estetikaj kvalitoj. Ervin Sinkó kaj József Lengyel komencis sian verkistan karieron samtempe dum la Konsilantara Respubliko. Ili konis unu la alian, ili ambaŭ laboris en la gvidantaro de la revolucio. Ankaŭ en la 1920-aj jaroj ilia vivovojo evoluis simile el multaj vidpunktoj.

La romano *Optimistoj* naskiĝis en la tempa najbaraĵo de *Strato Visegrádi*. Tamen la mondo de la du verkoj estas baze malsama. La

kaŭzo estas, ke la verkisto-protagonistoj en la romanoj malsame travivas la historian momenton, kio ankaŭ en la evoluo de la privata vivo estas sortoforma fakto. En la fokuso de la analizado staras la ŝanĝiĝo de la vidmaniero de la individuo, sed pere de tio la aŭtorino strebas interpreti la eblojn kaj respondecon de la individuo en la historio. Kaj por la estetika, kaj por la mondkoncepta klarigo ŝi uzas la fruajn verkojn de György Lukács pri estetikaj kaj etikaj demandoj.